

ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОГО ВПЛИВУ У СФЕРІ СУДОЧИНСТВА

Значний внесок у дослідження питань щодо реалізації можливостей психологічного впливу у сфері судочинства зробили В. Г. Гончаренко, Ф. М. Сокиран [1], В. О. Коновалова, В. Ю. Шепітько [2], М. В. Костицький [3], О. Р. Ратінов [4], Ю. В. Чуфаровський [5].

Водночас поза увагою науковців залишається стан правової регламентації практичного застосування психологічного впливу як засобу розв'язання завдань у сфері судочинства.

У науковій літературі висловлюється точка зору, згідно з якою критерієм правомірності застосування методів психологічного впливу у сфері судочинства є наявність у особи, яку піддають впливу, свободи вибору тієї чи іншої позиції [4, 195–196]. Отже, перетворення психологічного впливу на психологічне насильство відбувається у разі позбавлення (чи обмеження) відповідної особи права на власний розсуд приймати рішення щодо своєї поведінки під час досудового слідства чи судового розгляду справи. Втім чи має місце психологічне насильство, якщо слідчий таким чином здійснює допит, що допитуваний всупереч своєму бажанню приховати інформацію про обставини справи або повідомити неправдиві відомості не може обрати таку лінію поведінки, оскільки усвідомлює, що брехню буде викрито і це погіршить його становище.

На мою думку, психологічне насильство є там, де особа втрачає свободу вибору не будь-якої поведінки, а саме правомірної, забезпеченої нормами закону.

Правові норми, що регулюють застосування психологічного впливу у сфері судочинства, містяться як у національних, так і в міжнародних нормативно-правових актах.

Формально-логічний аналіз положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, прийнятої у Римі 04.11.1950 р., Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, прийнятого 16.12.1966 р. Генеральною Асамблеєю ООН, Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання, проголошеної резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 10.12.1984 р., дає підстави для висновку про відсутність у перерахованих актах жодних заборон чи застережень щодо застосування психологічного впливу з метою розв'язання завдань у сфері судочинства.

Важливо підкреслити й те, що норми міжнародного права не містять і прямих приписів щодо механізму реалізації можливостей психологічного впливу у сфері судочинства.

З огляду на зазначене слушним буде таке питання: чи законним з точки зору міжнародного права є застосування працівниками правоохоронних органів України психологічного впливу у сфері судочинства? І очевидним є, що так, за

виключенням випадків, коли методи психологічного впливу мають ознаки катування та жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, а також поневолення до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним (ст. 3 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, ст. 7 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, ст. 2 Конвенції проти катування та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження, покарання).

Варто зазначити, що деякі міжнародно-правові акти дозволяють застосування насильства (як психологічного, так і фізичного) з метою вирішення завдань у сфері судочинства. Наприклад, ст. 54 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями, прийнятих 30.08.1955 р. Генеральною Асамблеєю ООН, гарантує право персоналу пенітенціарних закладів у стосунках із в'язнями вдаватися до насильства тільки для самозахисту або при спробі втечі, а також у випадках активної або пасивної протидії наказам, що ґрунтуються на чинних законах чи правилах.

Дослідження національного законодавства України на предмет правомірності застосування психологічного впливу дає підстави для висновку, що його норми встановлюють необхідні передумови для реалізації можливостей зазначеного впливу як у сфері судочинства, так і в інших сферах суспільного життя. Так, відповідно до ст. 32 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» від 19.11.1992 р. держава сприяє утвердженню здорового способу життя населення шляхом поширення наукових знань з питань охорони здоров'я, організації медичного, екологічного і фізичного виховання, здійснення заходів, спрямованих на підвищення гігієнічної культури населення, створення необхідних умов, в тому числі медичного контролю, для заняття фізкультурою, спортом і туризмом, розвитку мережі лікарсько-фізкультурних закладів, профілакторіїв, баз відпочинку та інших оздоровчих закладів, встановлення системи соціально-економічного стимулювання осіб, які ведуть здоровий спосіб життя. Отже, зазначена норма закріплює засади застосування таких методів психологічного впливу як переконання, приклад, передача інформації, реалізація яких здійснюється з метою сприяння здоровому способу життя населення.

Що ж до сфери судочинства, то засади реалізації можливостей психологічного впливу вбачаються як у нормах цивільного, так і кримінально-процесуального законодавства.

Передбачені у КПК України засади здійснення психологічного впливу на досудовому слідстві за своєю природою є тактичними прийомами психологічного впливу, кожний з яких заснований на одному з його методів.

КПК України закріплює низку тактичних прийомів, заснованих на методах психологічного впливу, що застосовуються для вирішення завдань судочинства. Наприклад, з метою отримання повної та достовірної інформації про обставини скоєного злочину слідчий роз'яснює відповідно до ст. ст. 167, 173 КПК України учасникам справи їх права та обов'язки, а також повідомляє їх про кримінальну відповідальність за дачу неправдивих показань. З метою запобігання спотворенню та перекручуванню інформації про факти, що мають

значення для встановлення істини у справі, свідки відповідно до ст. 167 ч. 3 КПК України допитуються окремо у відсутності інших свідків. При цьому слідчий вживає заходів до того, щоб свідки, підозрювані, потерпілі, викликані в одній і ті ж справі, не могли спілкуватися один з одним до кінця допиту. Для того щоб здійснення психологічного впливу під час проведення слідчих дій забезпечувало отримання виключно об'єктивної інформації у справі, ст. 167 ч. 4 КПК України забороняє ставити при допиті навідні запитання, а ст. 173 КПК України дозволяє оголошувати показання, дані учасниками очної ставки на попередніх допитах, лише після дачі ними показань на очній ставці та їх запису до протоколу. Законність здійснення психологічного впливу на досудовому слідстві забезпечується також присутністю під час проведення слідчих дій понятих, захисника, законного представника, батьків, педагогів.

У чинному ЦПК України знайшли нормативне закріплення такі тактичні прийоми, засновані на методах психологічного впливу, як попередження свідків про відповідальність за неправдиві свідчення та окремих допит свідків (ст. 180), приведення до присяги свідків, експерта і перекладача (ст. ст. 164, 171, 180), послідовність в обґрунтуванні особами, які беруть участь у справі, своїх вимог та заперечень (ст. 176).

Правові засади застосування методів психологічного впливу знаходять своє закріплення і в окремих підзаконних нормативно-правових актах. Наприклад, організаційні засади застосування гіпнозу щодо осіб, які відбувають покарання, передбачені у Настановах по медико-санітарному забезпеченню осіб, які тримаються у слідчих ізоляторах та установах виконання покарань МВС України, затверджених спільним наказом МВС України, МОЗ України від 14.06.1993 р. № 160/140, що зареєстрований Міністерством юстиції України від 07.10.1993 р. № 93/147. Пункт 8.2.2 (надалі — УВП) забезпечує умови для проведення повного курсу примусового лікування осіб хворих на алкоголізм та наркоманію в період відбування покарання, в медичній частині спеціалізованих УВП створюються кабінети лікаря психіатра-нарколога, умовно-рефлекторної терапії, гіпнозу (психотерапії), обладнується біохімічна лабораторія. Цей же наказ, визначаючи особливості лікування хворих на наркоманію, встановлює, що медчастина спеціалізованих УВП обов'язково повинна мати кабінет гіпнозу.

Тактичні прийоми, засновані на методах психологічного впливу, знаходять своє застосування і у професійній діяльності адвокатів. Засади реалізації можливостей психологічного впливу для вирішення їх професійних завдань закріплені в нормах Закону України «Про адвокатуру» від 19.12.1992 р. (далі — Закон) та у положеннях Правил адвокатської етики (далі — Правила), схвалених Вищою кваліфікаційною комісією адвокатури при Кабінеті Міністрів України 1 жовтня 1999 р.

Згідно зі ст. 7 Закону при здійсненні своїх професійних обов'язків адвокат зобов'язаний неухильно додержувати вимог чинного законодавства, використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб. Таким чином, згідно з Законом вирішення професій-

них завдань адвоката здійснюється через неухильне дотримання вимог чинного законодавства і застосування передбачених законом засобів захисту прав і законних інтересів громадян. На перший погляд, норма ст. 7 Закону містить тавтологію, оскільки покладення на адвоката обов'язку використовувати всі передбачені законом засоби захисту прав і законних інтересів громадян і юридичних осіб є не чим іншим, як неухильним дотриманням вимог закону. Водночас синтаксична конструкція речення, в якому викладено норму ст. 7 Закону, свідчить про помилку у формулюванні зазначеного положення Закону. Очевидно, що законодавець мав на увазі обов'язок адвоката застосовувати законні, тобто такі, що відповідають закону, засоби захисту прав і інтересів громадян та юридичних осіб не залежно від того, чи закріплені вони у його нормах.

Стаття 6 Правил зобов'язує адвоката у його професійній діяльності дотримуватися чинного законодавства України, сприяти утвердженню та практичній реалізації принципів верховенства права та законності, вживати всі свої знання і професійну майстерність для належного захисту і представництва прав та законних інтересів громадян і юридичних осіб. Зазначена норма Правил допустимим визнає використання адвокатом наявних у нього знань, не обмежуючи їх лише сферою юриспруденції. Гарантією дотримання принципу законності при реалізації адвокатом його професійних прав та здійсненні обов'язків виступає передбачена ч. 3 ст. 6 Правил заборона вдаватися до засобів та методів, які суперечать чинному законодавству або цим Правилам.

Втім чинне законодавство України не містить переліку тактичних прийомів, суб'єктами застосування яких виступають адвокати. Таким чином, адвокат вправі на свій розсуд залежно від обставин конкретної справи застосовувати тактичні прийоми, в тому числі і засновані на методах психологічного впливу, за умови, що вони не будуть суперечити чинному законодавству України, нормам моралі та професійної етики.

Викладене вище дає підстави для таких висновків:

1) засади правового регулювання реалізації можливостей психологічного впливу для вирішення завдань у сфері судочинства містяться як у нормах національних, так і міжнародно-правових актів;

2) з точки зору міжнародного права застосування методів психологічного впливу у сфері судочинства є законним у випадку, якщо ці методи не мають ознаки катування та жорстокого, нелюдського або принижуючого гідність поводження чи покарання, а також поневолення до давання свідчень проти самого себе чи до визнання себе винним;

3) норми національного законодавства України встановлюють необхідні передумови для реалізації можливостей психологічного впливу як у сфері судочинства, так і в інших сферах суспільного життя.

Література

1. Гошчаренко В. Г., Сокира Ф. М. Тактика психологічного впливу на попередньому слідстві. — К.: Укр. акад. внутр. справ, 1994. — 48 с.
2. Коповалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. — Х.: Право, 2008.

3. Костицкий М. В. Введение в юридическую психологию: методологические и теоретические проблемы. — К.: Вища шк., 1990. — 259 с.
4. Ратинов А. Р. Судебная психология для следователей. — М.: Юрлитинформ, 2001. — 347 с.
5. Чуфаровский Ю. В. Юридическая психология. — М.: Проспект, 2004. — 472 с.

УДК 343.9

О. В. Балажук

ДО ПИТАННЯ ПРО ЗНАЧЕННЯ ТА КЛАСИФІКАЦІЮ ПІДГОТОВЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ДО ВЧИНЕННЯ ТА ПРИХОВУВАННЯ ЗЛОЧИНУ

Аналіз сучасної криміногенної обстановки та основних тенденцій розвитку злочинності показує, що злочинність — не абстрактне явище, а глобальна проблема суспільства.

Поряд з цим, як показує вивчення слідчої і судової практики, багатьом тяжким злочинам (вбивства, бандитські і розбійні напади, вимагання та інші), особливо вчиненим організованими групами, передує складна, ретельна і досить тривала підготовка, що створює необхідні умови для успішного вчинення задуманого злочину, а іноді — для його приховування і безперешкодного продовження злочинної діяльності.

Так, підготовча діяльність пов'язана не тільки з забезпеченням умов для вчинення майбутнього злочину, а й спрямована на створення обставин, що сприятимуть приховуванню задуманого злочину, ухиленню злочинців від відповідальності, зберіганню й поліпшенню умов для подальшої злочинної діяльності. В діях суб'єкта до вчинення злочину, як правило, присутня більш-менш виражена спрямованість на приховування того, що він збирається вчинити. В організованих групах підготовча діяльність відіграє головну роль, є елементом їхньої життєдіяльності, що створює необхідні умови для успішного вчинення задуманого злочину та подальшої злочинної діяльності.

Таким чином, підготовча діяльність — складна і багатопланова, що потребує її криміналістичної класифікації. Підготовчу діяльність можна поділити на:

- а) підготовку до вчинення задуманого злочину;
- б) підготовку до його приховування.

За своїм змістом підготовка до вчинення злочину складається з розумової і практичної діяльності і може бути класифікована на такі групи:

1. Первісні підготовчі дії до вчинення задуманого злочину. Це аналітично-розумова діяльність, що містить у собі:

- визначення і конкретизацію мети злочину;
- вибір об'єкта злочину (підприємство, установа, організація, житлове приміщення, потерпілий, предмет зазіхання);
- визначення способів здійснення злочину;
- розробку детального плану злочинних дій (визначення місця збору групи і засобів пересування, часу здійснення злочину, ролі і функції кожного з учас-